

**ABDULLA ORIPOV SHE'RLARIDAGI ANTONIMLARNING
LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI****Nazarova Sabrina Zafarjon qizi**

Namangan davlat universiteti

Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada soʻzlarning shakl va maʼno munosabati turiga kiruvchi antonimlar va ularning qoʻllanilishi, zidlik haqida maʼlumot berilgan. Abdulla Oripovning soʻz qoʻllash mahorati va zidlash orqali soʻz taʼsirchanligini oshirilgan fikrlarni dalillar orqali ifodalangan.

Kalit soʻzlar: zidlik, soʻzlarning maʼno munosabati, antonimiya, leksik antonimlar, affiks antonimlar.

Аннотация: В данной статье представлена информация об антонимах и их употреблении, противоречиях, которые относятся к формальным и смысловым отношениям слов. Способность Абдуллы Орипова использовать слова и идеи, повышающие эффективность слов за счет противоречий, были выражены в доказательствах.

Ключевые слова: противоречие, смысловая связь слов, антонимия, лексические антонимы, аффиксные антонимы.

Abstract: This article provides information about antonyms and their use, contradictions, which belong to the form and meaning relationship of words. Abdulla Oripov's ability to use words and the ideas that increased the effectiveness of words through contradictions were expressed through evidence.

Key words: contradiction, semantic relation of words, antonymy, lexical antonyms, affix antonyms.

Shaklning ham, ma'noning ham boshqa-boshqa bo'lishi nazarda tutiladigan bo'lsa, bunday so'zlar o'rtasida hech qanday aloqa yo'q bo'lib chiqadi. Lekin bunday soʻzlarni

o'zaro birlashtiruvchi, tildagi alohida bir hodisa etuvchi narsa ular ma'nosidagi zidlik, ya'ni qarama-qarshilikdir: keng-tor, yaxshi-yomon, uzun-qisqa, olmoq-bermoq. Albatta, zidlik bu qarama-qarshilik degani. Maktab darsliklarida zid ma'noli so'zlar degan termin ishlatilsa, uning o'rnida yana antonimlar atamasi ham ishlatiladi. Demak, antonimiya so'zlarning o'zaro zid (qarama-qarshi) munosabatdagi ma'noga egaligidir.

Antonimlarning o'zaro zid (qarama-qarshi) ma'noga ega so'zlar ekani deyarli barcha tomonidan e'tirof etiladi. Lekin ma'nodagi ana shu zidlik (qarama-qarshilik)ni tushunish, belgilash va talqin qilishda bir xillik yo'q. Shuning uchun ham garchi zid ma'noli so'zlarning antonim bo'lishi e'tirof etilsa-da, ikki so'zning antonimligini belgilashda har xilliklar, qarama-qarshi fikrlar mavjud.

Ma'nodagi zidlik haqidagi gap juda umumiy bo'lib, bu zidlik nimada ekani konkretlashtirilmaguncha, ikki so'zning antonimligini to'g'ri belgilash hamma vaqt ham mumkin bo'lavermaydi. Masalan, katta va kichik so'zlarining qarama-qarshi ma'noli ekani, demak, antonimligi aniq. Lekin, misol uchun, tog'a va xola; ota va bola juftliklari ham qarama-qarshi ma'nolimi, ya'ni antonimmi, agar antonim bo'lsa, ma'nodagi zidlik nimada? kabi savollar tug'ilishi mumkin.

Ma'nodagi zidlikni, demakki, antonimlikni aniq belgilashda komponentli tahlil asosida leksik ma'no (smema) strukturasi aniqlash muhimdir.

O'zbek tilshunosligida antonimiya, xususan, antonimlarning lingvistik xususiyatlari D. Xudoyberganov, U. Tursunov, N. Mahmudov, M. Mirtojdiyev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning izlanishiga ko'ra, antonimiya tilning lug'aviy-semantik hodisalaridan biri bo'lib, unda so'zlar o'rtasida ma'no zidligi ifodalanadi. Masalan, og'ir-yengil, uzun-qisqa kabi so'z juftliklarida ma'nodoshlik emas, balki ma'no zidligi mavjud.¹

Bundan tashqari, antonimlar til o'rganishda ham o'z o'rniga ega lisoniy hodisadir. Masalan, "yaxshi" so'zi "yomon" so'zi bilan izohlanadi. Bir-biriga zid tushunchani

¹ Bazarbayeva.A, Shirinova.Sh O'zbek va ingliz tillaridagi antonimlar va konversivlarni zidlash (zidlash)// Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2024. – №1. – B.96.

ifodalovchi antonim soʻziga olimlar turlicha taʼrif berganlar. Tilshunos S. J. Smit XIX asrda “antonim” tushunchasiga oddiygina qilib “sinonim” tushunchasining aksi yoxud teskarisi deb taʼrif beradi. Keyinchalik esa bu taʼrif turli muhokamalarga sabab boʻlgani tufayli XX asrga kelib antonim konseptiga aniqlik kiritila boshlandi. Oʻzbek tilshunosligida dastlabki antonimlar tadqiqi oʻtgan asrning 70-yillarida R. Shukurov tomonidan amalga oshirildi va bir-biriga yaqin tushunchalar, yaʼni omonimlik, polisemiya va antonimiyalarning farqlari, ularning leksik-semantik xususiyatlarini oʻz ichiga olgan dastlabki “Oʻzbek tilida antonimlar” nomli ilmiy asar yozildi. Asarning tahsinga sazovor joyi shundaki, asarda, asosan, antonimlarni yasash jihatidan turlarga ajratilganligi, yaʼni shakl nuqtai nazaridan hosil qilinishi tadbiiq etilganligi, maʼnoning miqdoriy jihatdan antonimlarning tasniflanishidir.²

Antonimlar – bir-biriga qarama-qarshi maʼnoli soʻzlardir. Antonimlar soʻzlarning xususiyati shundaki, ularning har biri ikkinchisiga qarama-qarshi qoʻyilib, birining mazmuni ikkinchisini inkor etadi, birinchisining maʼnosi ikkinchisiga qarshi qoʻyiladi.³ Shuning uchun bu soʻzlarning birini aytishimiz bilanoq unga qarama-qarshi tushuncha esimizga tushadi. Masalan, oq – qora, issiq – sovuq, kirish – chiqish, oriq – semiz, past – baland kabi. Antonimlar ham oʻz navbatida 2 turga boʻlinadi:

• **Lugʻaviy antonimlar** – soʻz oʻrtasidagi antonimlik. Misol uchun, katta – kichik, yaxshi – yomon, tirik – oʻlik. Leksik antonimlar koʻproq sifat soʻz turkumi doirasida uchraydi.

• **Affiks antonimlar** – qoʻshimcha oʻrtasidagi antonimlik. Masalan, beodob – baodob, gulli – gulsiz, gunohkor – begunoh, guldor – gulsiz.

Yaxshidir achchiq haqiqat,
Lek shirin yolgʻon yomon.⁴

² Anvarova. F, Kosimova. M Antonimlarning oʻzbek va ingliz tillaridagi tavsifi, oʻrni va ularning turli jihatdan tasniflanishi// Modern science and education: Achievements and development prospects, – B.223.

³ Yoʻldashev. I, Sharipova. Oʻ. Tilshunoslik asoslari// Toshkent, 2007. – B.93.

⁴ Vohidov. E. Tanlangan asarlar// Toshkent, 2018. – B.

Nutqimizda lugʻaviy antonimlardan foydalanish fikrimizni taʼsirli ifodalashda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy adabiyotda zid ma'noli soʻzlarni bir-biriga zidlash asosida tazod (antiteza) sanʼati hosil boʻladi.

Podshoh yoʻqlatsalar nogoh,

Meni gado deb axtaring.

Qarama-qarshi maʼnoli soʻzlar umumlashtiruvchi maʼnoni ifoda etishi mumkin, yaʼni yangi soʻz hosil qilishi mumkin. Masalan, uzoq – yaqindan (hamma yoqdan), doʻst – dushman (odamlar), yosh – qari (bari), katta-yu kichik (hamma), achchiq – chuchuk (taom turi) kabilar.

Antonimlarni toʻgʻri qoʻllay olmaslik qoʻpol uslubiy xatoga olib keladi. Masalan: Choyxona mudiri Yusufjon Nozimov koʻrinishidan turmushning issiq – chuchugini totigan kishiga oʻxshaydi. (gazetadan). Bunda issiq soʻzining antonimi sovuq, achchiq soʻzining antonimi esa chuchuk soʻzi hisoblanadi.

Abdulla Oripov sheʼrlarida qoʻllangan antonimlarning leksik-semantik tahlilini koʻrib chiqamiz:

Antonimlar:

Hamma har narsaga erur ishqiboz,

Kimdir marka yigʻar, kimdir it boqar .

Kimlarga **qish** yaxshi, kimlargadir **yoq**,

Menga esa faqat qarsaklar yoqar. (“Zoʻr armon”)

Ushbu toʻrtlikda qish va yoq soʻzlari antonimlikni yuzaga keltirgan. Qish bilan yoq oʻrtasida ziddiyat mavjud. Biroq shoir har ikki tushunchaga “qarsak” soʻzini zidlaydi va individual usul qoʻllaydi.

Hayajon bu – oʻlim, kulfatdir - qoʻshiq,

Qilt etgan shamoldan titramas yurak.

Unga endi na **dard**, na **quvonch**, na ishq,

Balkim toʻngʻib qolgan bir orom kerak. (“Xayrlashuv”)

Misralarda qo‘llanilgan dard – quvonch, ishq – orom so‘zlari o‘zaro zidlanishga kirishadi. Bunda dard va quvonch juftligiga ishq tushunchasi zid qo‘yiladi.

Tinch endi hammayoq, tinch endi har yon,

Titradi go‘yoki **yer** bilan **osmon**.

Boshimga xastalik tushdi nogohon,

Meni olib keting o‘z diyoringa. (“Meni olib keting“)

Yer va osmon so‘zlari o‘zaro zid ma’noli so‘zlar. Bu o‘rinda yer va osmon zidligi birgalashib, “barcha narsa, borliq” ma’nosini ifodalash uchun xizmat qilgan.

Ko‘rdik inson fe’lin o‘ru qirini,

Baham ko‘rishar **avval** sirini.

So‘ngra nimta qilar bir-birini,

Boqib bu savdoga, hayron o‘tdik biz.

Antonimlar sifatida avval va so'ngra so‘zlari olingan.

Ne qilay, yomonga o‘qiymi la’nat,

Yo shodon qo‘shiqlar aytaymi faqat.

Birovda **mehr** mo‘l, birovda **nafrat**,

Boqib bu savdoga, hayron o‘tdik biz. (“Hayronlik”)

Mehr va nafrat so‘zlari o‘zaro zid ma’noli so‘zlar sifatida misralarda ko‘rishimiz mumkin.

Mana, men – O‘zbekman, qo‘limda tug‘im,

Va barcha a‘molim bitilgan kitob.

Shuning ichidadir **borim** va **yo‘g‘im** ,

Shuning ichidadir men uchun oftob. (“O‘zbekman”)

Misralarda qo‘llanilgan borim va yo‘g‘im so‘zlari antonim so‘zlardir.

Zahmatkash, mehnatkash shu qalam bilan,

Buyuk asrimizning siz ham naqlisiz.

Davrga goh **quvonch**, goh **alam** bilan,

Baho bermoqlikka siz ham haqlisiz. (“Shoira Zulfiya opamga”)

Misralarda keltirilgan quvonch va alam soʻzlari ham oʻzaro antonim.

Yuqorida keltirilgan sheʼriy parchalardan shuni koʻrishimiz mumkinki, antonim boʻlib kelayotgan soʻzlar sheʼriy misralarning taʼsirchanligi, jozibadorligini oshirishga xizmat qilib kelmoqda. Antonim soʻzlarni isteʼmolda ishlatar ekanmiz, badiiy adabiyotda biz uni tazod sanʼati sifatida tahlil qilishimiz kerak boʻladi. Demak, misralarda antonim soʻzlar tazod sanʼatini yuzaga keltiradi va buning dalili sifatida yuqorida sheʼriy misralarni namuna sifatida koʻrishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbek tili leksikologiyasi – Toshkent: Fan, 1981. – B.251-253.
2. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi (oʻquv qoʻllanma). – T.: Usmon Nosir, 2018.
- 3 Oripov A. Tanlangan asarlar 2 - Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2016. - 78 b.. B.25.
4. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish - Toshkent: Sharq, 2010. - 175 b.
5. Mengliyev B, Tojiyeva G. Tilshunoslikka kirish - Qarshi, 2007. - 173 b.
6. Abdurahmonov G'. Hozirgi oʻzbek adabiy tili - Toshkent: Oʻqituvchi, 2003. - 294 b.
7. Sayfullayeva R. Tilshunoslik - Toshkent, 2010. - 403 b.
8. Jamolxonov H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili - Toshkent: Talqin, 2005. - 271 b.
9. Qizi, Habibullayeva Mashrabxon Muhammadjon, and Umidjon Qoʻziyev. abdulla qodiriy asarlari leksik imkoniyatlari xususida.// Science and innovation 1.Special Issue2 (2022): 340-343.